

**DAVLAT XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISH
JARAYONIDA XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOTNING
O'RNI**

Ilmiy rahbar: "Iqtisodiyot" kafedrası assistenti

F.A.Rustamova

Jo'rabekov Tal'atbek

Andijon davlat texnika instituti Iqtisodiyot yo'nalishi 4-kurs talabasi

Byudjet xarajatlarini samarali boshqarish, davlatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Turli mamlakatlarda qo'llanilayotgan usullar va mexanizmlar, byudjet jarayonining shaffofligi, samaradorligi va natijadorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu maqolada, byudjet xarajatlarini boshqarish usullari, natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish tizimlari va xarajatlarni baholash mexanizmlari haqida ma'lumot beriladi.

Turli mamlakatlar byudjet xarajatlarini boshqarishda turli xil usullarni qo'llaydi. Misol uchun, Skandinaviya mamlakatlari, jumladan Shvetsiya va Norvegiya, "yillik byudjet rejalashtirish" tizimini joriy etgan. Ushbu tizimda, har bir davlat organi o'zining strategik maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni aniqlaydi va ularni byudjetda ko'rsatadi. Bu esa byudjet jarayonining shaffofligini oshiradi va davlat organlarining mas'uliyatini kuchaytiradi. Boshqa tomondan, AQShda "natijaga asoslangan byudjet" tizimi keng qo'llaniladi. Bu tizimda byudjet mablag'lari, dasturlar va xizmatlarning natijalari asosida taqsimlanadi. Har bir dastur uchun aniq maqsadlar belgilangan bo'lib, ularning bajarilishi natijasida xarajatlarning qanchalik samarali ekanligi baholanadi [1]. Bu yondashuv, davlat organlarining natijalarga erishishga bo'lgan intilishlarini kuchaytiradi.

Natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish tizimlari (NABMT) davlat byudjetini samarali boshqarishning muhim mexanizmlaridan biridir. Ushbu tizimlar, davlat organlariga moliyaviy resurslarni taqsimlashda natijalarga e'tibor

qaratadi. Masalan, Avstraliya va Kanadada NABMT joriy etilgan bo'lib, bu tizimlar yordamida davlat dasturlari va xizmatlarining samaradorligi baholanadi. NABMT doirasida, har bir dastur uchun belgilangan natijalar va ko'rsatkichlar asosida moliyalashtirish amalga oshiriladi. Bu yondashuv, resurslarni faqatgina sarflashdan ko'ra, ularning natijalarini baholashga imkon beradi. Natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish, davlat organlarining o'z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirishga yordam beradi.

Xarajatlarni baholash mexanizmlari, byudjet xarajatlarini samarali boshqarishning ajralmas qismidir [2]. Turli mamlakatlarda xarajatlarni baholash jarayoni turlicha amalga oshiriladi. Misol uchun, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida xarajatlarni baholashda “ijtimoiy xarajatlar” va “iqtisodiy samaradorlik” kabi ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Bu ko'rsatkichlar yordamida davlat dasturlarining ijtimoiy ta'siri va iqtisodiy samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, ko'plab mamlakatlarda “byudjet xarajatlarini nazorat qilish” tizimlari mavjud bo'lib, bu tizimlar orqali xarajatlar monitoring qilinadi va ularning maqsadga muvofiqligi baholanadi. Masalan, Germaniya va Frantsiyada xarajatlarni nazorat qilish uchun maxsus auditorlik organlari faoliyat yuritadi. Ushbu organlar, davlat organlarining xarajatlarini tekshirib, ularning shaffofligini va samaradorligini ta'minlaydi.

O'zbekiston iqtisodiyoti rivojlanayotgan mamlakat sifatida davlat xarajatlarini optimallashtirishda bir qator muammolarga duch kelmoqda. Ushbu muammolarni hal etish va davlat xarajatlarini samarali boshqarish uchun ilg'or xorijiy tajribalarni qo'llash imkoniyatlari mavjud.

➤ O'zbekistonda davlat xarajatlari ko'pincha ijtimoiy sohalarga, masalan, ta'lim va sog'liqni saqlashga yo'naltiriladi, lekin infratuzilma va innovatsion rivojlanishga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Bu esa iqtisodiy o'sishning sustlashishiga olib keladi.

➤ Davlat xarajatlarining samaradorligini oshirishda korrupsiya muammosi jiddiy to'sqinlik qiladi. Ko'plab loyihalar va xarajatlar shaffoflikdan mahrum bo'lib, bu esa resurslarning isrof bo'lishiga olib keladi.

➤ O'zbekiston budget rejalashtirish jarayonida ko'plab muammolarga duch kelmoqda. Budgetning rejalashtirilishi va ijrosi jarayonida ishtirok etuvchi tashkilotlar o'rtasida muvofiqlik yo'qligi natijasida resurslar samarali ishlatilmayapti.

➤ Ijtimoiy himoya dasturlari ko'pincha yetarlicha moliyalashtirilmaydi, bu esa aholi qatlamlarining ijtimoiy himoyasini ta'minlashda qiyinchiliklarga olib keladi.

O'zbekiston davlat xarajatlarini optimallashtirishda bir qator xorijiy tajribalarni o'rganishi va qo'llashi mumkin:

✓ Skandinaviya mamlakatlari, masalan, Norvegiya va Shvetsiya, budget jarayonini ochiq va shaffof tarzda olib boradilar. Ular fuqarolarga budget xarajatlarini kuzatish imkoniyatini beradi, bu esa davlat organlarining hisobdorligini oshiradi. O'zbekiston ham elektron hukumat tizimlarini joriy etish orqali budget jarayonini shaffof qilishni maqsad qilishi kerak.

✓ Xitoy va Janubiy Koreya tajribasi davlat-xususiy sheriklik (PPP) modelidan foydalanishni ko'rsatadi. Ushbu model orqali davlat investitsiyalarini jalb qilish va infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda xususiy sektor bilan hamkorlik qilish mumkin. O'zbekiston ham ushbu modelni qo'llab-quvvatlab, infratuzilma loyihalarini samarali amalga oshirishi zarur.

✓ Yevropa mamlakatlarida ijtimoiy himoya dasturlari doimiy ravishda moliyalashtiriladi va ularning samaradorligi muntazam ravishda baholanadi. O'zbekiston ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirishda uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqishi va ularni amalga oshirishda nazorat mexanizmlarini joriy etishi kerak.

✓ Germaniya tajribasi ko'rsatadiki, davlat xarajatlarini optimallashtirish uchun har bir loyiha samaradorligini baholash va ularni ustuvorliklarga qarab taqsimlash zarur. O'zbekiston ham xarajatlarni baholash tizimini joriy etib, resurslarni optimal taqsimlashga erishishi mumkin.

O'zbekiston iqtisodiyotida davlat moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish, shaffoflikni ta'minlash va samaradorlikni oshirish muhim ahamiyatga

ega [3]. Bu jarayonlar nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki aholi farovonligini oshirishga ham xizmat qiladi. Quyida ushbu maqsadlarga erishish uchun bir qator amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Budjet jarayonini shaffoflashtirish. Budjet jarayonining shaffofligini oshirish uchun davlat organlari va tashkilotlari o'z xarajatlarini va moliyaviy resurslarini ochiq tarzda e'lon qilishlari zarur. Buning uchun:

✓ Davlat budjetining har bir qismi haqida ma'lumotlarni taqdim etuvchi elektron platforma yaratish. Fuqarolar bu platformadan foydalanib, davlat xarajatlarini kuzatishi va tahlil qilishi mumkin.

✓ Har chorak yoki yil yakunida davlat organlari o'z xarajatlari to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlashlari va jamoatchilikka taqdim etishlari kerak. Bu hisobotlar moliyaviy resurslarning qanday ishlatilgani haqida to'liq ma'lumot berishi lozim.

Resurslardan oqilona foydalanish. Davlat moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish uchun quyidagi tavsiyalarni amalga oshirish zarur:

✓ Har bir loyiha yoki dastur uchun xarajatlarni oldindan baholaydigan tizim joriy etish. Bu tizim orqali loyihalarning moliyaviy samaradorligi aniqlanadi va keraksiz xarajatlar kamaytiriladi.

✓ Davlat xarajatlarini rejalashtirishda ustuvor sohalarni belgilash va resurslarni shu sohalarga yo'naltirish. Masalan, ta'lim, sog'liqni saqlash va infratuzilma kabi sohalarga alohida e'tibor qaratish.

Davlat-xususiy sheriklik modelini kengaytirish orqali davlat moliyaviy resurslarini samarali ishlatish mumkin:

– Katta infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda xususiy sektorni jalb qilish orqali davlat xarajatlarini kamaytirish va samaradorlikni oshirish.

– Davlat-xususiy sheriklik doirasida tuzilgan shartnomalar va kelishuvlarni ochiq e'lon qilish, bu orqali fuqarolar va jamoatchilikning ishonchini oshirish.

Innovatsion texnologiyalar davlat moliyaviy resurslarini boshqarishni samarali qilishda muhim rol o'ynaydi:

– Davlat xarajatlarini kuzatish va tahlil qilish uchun zamonaviy monitoring tizimlarini joriy etish. Bu tizimlar xarajatlarni real vaqt rejimida nazorat qilish imkonini beradi.

– Davlat organlari tomonidan moliyaviy ma'lumotlarni yig'ish va saqlash uchun yagona ma'lumotlar bazasini yaratish. Bu bazada barcha xarajatlar va moliyaviy operatsiyalar to'g'risidagi ma'lumotlar jamlanadi.

Fuqarolar va jamoatchilikning davlat moliyasiga bo'lgan ishtirokini oshirish muhimdir:

– Davlat organlari tomonidan muhim qarorlar qabul qilishdan oldin fuqarolar bilan konsultatsiyalar o'tkazish. Bu jarayon fuqarolar fikrlarini inobatga olish imkonini beradi.

– Fuqarolar va nodavlat tashkilotlariga davlat xarajatlarini nazorat qilishda ishtirok etishga imkon beruvchi mexanizmlarni joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston davlat moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish, shaffoflikni ta'minlash va samaradorlikni oshirish uchun yuqoridagi tavsiyalarni amalga oshirishi zarur. Bu nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki fuqarolar hayotini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Ochiq va shaffof budjet jarayoni, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, jamoatchilik ishtirokini oshirish orqali davlat moliyasining samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmud o'g'li, Fayzullayev Doston. "DAVLAT BUDJETI XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISH VA SAMARALI REJALASHTIRISH." *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting* 4.07 (2024): 60-65.

2. Saparboevich, Davlatov Muradbek. "DAVLAT BYUDJETI XARAJATLARI SIYOSATINING ZAMONAVIY KONSEPTUAL ASOSLARI." *Страховой рынок Узбекистана* 1.12 (2024): 59-61.

3. Saparboyevich, Davlatov Muradbek. "MAHALLIY BUDJETLAR XARAJATLARINI SAMARALI BOSHQARISH–DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI MOLIYAVIY MUSTAQILIGINI TA'MINLASHNING MUHIM OMILI." *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting* 5.01 (2025): 115-124.